Írta: Benedek Csaba
2014. március 12. szerda, 10:54 - Módosítás: 2020. április 06. hétfő, 15:16

Március 12. Gergely napja

Gergely, teljes nevén Nagy Szent Gergely, mondai nevén Sziklához láncolt Gergely, bencés szerzetes, majd pápa (†604): egyháztanító, a középkori kultúra egyik legnagyobb előkészítője. A nap ünneplését IV. Gergely pápa rendelte el 830-ban, aki elődjét, I. (Nagy) Gergely pápát, iskolák alapítóját, a gregorián-éneklés megteremtőjét az iskolák patrónusává tette. E naphoz Európa-szerte felvonulások, diákpüspök-választás és vetélkedők kapcsolódtak.

Gergely pápa életét, illetőleg legendáját az Érdy-kódex adja elő. Atyai örökségéből hat kolostort alapít Szicíliában, egyet pedig szülővárosában, Rómában, Szent András apostol tiszteletére, Itt él kemény penitenciában ő maga is. Cellájában egyszer a Szentírást olvassa, amikor Isten angyala veszett-süllyedt ember, vagyis hajótörött képében alamizsnát kér tőle. Gergely hat ezüstpénzt ad neki. Újra eljön, ismét kap. Harmadszor is megjelenik, de a klastromnak most már egy garasa sincs. Gergely azt az ezüst tálcát ajándékozza oda, amelyen szüléje, vagyis édesanyja élelmet szokott neki küldeni.

Más alkalommal a Tiberis megáradt. A víz Róma főfalain áthatolt, színén sok kígyó és sárkány tört az örökvárosra. És támada nagy döghalál, és oly veszély történék rajtok, hogy ugyan szemlátomást tüzes nyilak jőnek az égből és valakiket meglőnek vala, ottan meghalnak vala. A döghalál a pápát sem kerüli el. Utódául Gergelyt akarják megválasztani, ő azonban a tisztesség elől kimenekül Rómából és erdőben bujdosik. Keresésére indulnak, és íme: egy szép fényes tüzes kőláb jelenék meg ő feje fölött azon a helyen, hol ott elbújt vala, kin egy berekesztett (inclusus) jámbor meglátá, hogy az mennyei szent angyalok leszállnak, vala, és fölmennek vala. Megragadták és a pápai trónra emelték.

A döghalál még mindig pusztított Rómában. Gergely pápa azt a Mária-képet, amelyet a jámbor hagyomány szerint még Lukács evangélista festett, nagy körmenetben körülhordoztatta a városban. Gergely látomása szerint a Crescentia-vár fölött Istennek szent angyala megtörölte véres tőrét és hüvelyébe rejtette. Ez a járvány elmúlását jelentette. Az erősség mostanságtól kezdve az Angyalvár nevet kapta.

Gergely irgalmassága ihlette a szegedi premontrei apácák Lányi-kódexben olvasható rendtartását, amely a középkori laikus néphagyományban is élhetett: Szent Gergely másodnapján vagyon nálunk halottak napja. Azért ebéd után placebo és vecsernyekor kilenc lecckül (olvasmányul) halottaknak vigiliát kell mondani... Nagy commendatio in exitu Israeltül fogva ad dom cum tribulare-ig mennye psalmus (zsoltár) vagyon, mind el kell mondani.

Gergelyhez a középkorban a tisztítótűzben szenvedő lelkekért is könyörögtek.

Az Érdy-kódex nem tartalmazza a Legenda Aurea Gergely-legendájának egészét. A szent pápa kivételes népszerűségére jellemző, hogy legendaköre a középkor végén az imago pietatis eucharisztikus képzetével is bővül, alakja pedig bevonul az európai mondavilágba.

A Legenda Aurea deák eredetijében olvassuk, hogy egy előkelő asszony minden vasárnap kenyeret ajánlott föl Gergelynek. Egyszer azonban hitetlenkedni, nevetni kezdett, amikor a miséző pápa az átváltoztatott ostyát odanyújtotta neki, és a szent szavakat mondotta hozzá: a mi Urunk Jézus Krisztus teste juttasson el az örök életre. A pápa a Szentséget ezért nem is szolgálta ki az asszonynak. Visszatette az oltárra és megkérdezte, miért nevetett. Azért – válaszolt az asszony – mert te azt a kenyeret nevezted Krisztus testének, amelyet én hoztam. Gergely a hitetlenség hallatára imádkozni kezdett, és íme a kenyér emberi formát, éspedig ujjat mutatott. Az asszony megrendülve hinni kezdett, mire a húsdarabka ismét kenyérré változott. A pápa most már megáldoztatta vele.

Ez volt a Gergely pápa miséje. A legenda a késő középkorban újabb sarjadékokat is hajtott. Gergely a misét eszerint nagycsütörtökön, az Utolsó Vacsora emlékünnepén, az Oltáriszentség szereztetésének napján a római S, Groce in Gerusalemme-bazilikában mutatta volna be a szenvedő, sebektől vérző Megváltó képmása előtt.

Gergely a legendán át meghódítja az európai mondavilágot, hazai hagyományainkat is. Mint említettük, népkönyveink Sziklához láncolt Gergely néven emlegetik.

Magyarul először a Debreceni-kódexben tűnik föl, de még nem Gergely alakjához fűzve: olvastatik egy példa, hogy soha asszonyunk Mária el nem hagyja az ő szolgálóit, akármely igen nagy bínesek legyenek.

A XVII. században a kolostori hagyományból már kilépve a Gesta Romanorum szól Haller János fordításában (1695) Gergely Pápának eredetirül, Istennek tsudálatos rendelésibül.

A történetet a falusi olvasó számtalan kiadásban, több változatban megjelent

ponyvatermékekből ismeri. Egyik Varga Lajos verses átköltésében jelent meg: A tengeri sziklák rabja, vagy Szent Gergely pápa élete.

Innen került az Isten végtelen irgalmát példázó történet mesehagyományunkba is. Sándor István egy Gáspár Simon Antal ajkáról lejegyzett istensegítsi változat magyarázatában említi még a gyergyószentmiklósi, besenyőtelki, hódmezővásárhelyi, magyar-egregyi meseváltozatokat is.

Az épületes történet páratlan európai népszerűségét két kiemelkedő költői mű is tükrözi. Az egyik Hartmann von Aue középkori verses regénye: Gregorius am Stein, amely a Gesta Romanorum mellett, számtalan élőszavas, népmesei változatot ihletett. A másik korunk szülöttje, Thomas Mann megragadó alkotása: A kiválasztott (Der Erwählte) meghatott-irónikus tisztelgés Európa archaikus hagyománya előtt.

A név magyar népszerűségéről tanúskodik a belőle származó családneveink nagy száma: Gergely, Greguss, Gergus, Gere, Gerő, Gergye, Gerecs, Göröcs, Geczi, Géczy.

Gergely pápa kezdeményezte az angolszászok megtérítését. Bencés misszionáriusait emberséges magatartásra, a pogány szakralizmus méltánylására, egyben bölcs szintézisre intette. Ez a körültekintő missziós munka jellemezte később a hasonlóan bencés Bonifác német, majd Gellért és társai magyar térítését is.

Gergely nevéhez fűződik az egyházi ének klasszikus rendszerezése (gregorián). Ő teremtette meg a római Schola Cantorum stílusát. Ez terjedt el Szentgallen monostorában, Tours városában, majd valamennyi kolostori és káptalani iskolában. Az anyagnak európai jelentőségű összefoglalása és korai emléke a hazai Codex Albensis. A pannonhalmi barokk Boldogasszony-kápolna mellékoltárán álló szobrának bal vállán a Szentlelket jelképező galamb. A legenda szerint a róla elnevezett gregorián énekstílust maga a Szentlélek sugallta neki.

Minden híressége mellett is hazánkban csak néhány középkori patrociniumát ismerjük, és ez az elenyészett Szentgergely (1192), továbbá Rétalap (1286), Oszlár (1332). Ennek nyilvánvaló oka, hogy a nap a nagyböjt kellős közepére esik. Ilyenkor nem lehet igazi búcsút ülni.

Az egyháztörténet úgy tudja, hogy a gergelyezés IV. Gergely pápa (827-844) intézkedésére terjedt el, aki ezzel hősünket, Nagy Szent Gergelyt, az iskolák, diákok egyik védőszentjét akarta megtisztelni. A játékot eredetileg három diákgyerek adta elő: egy püspök és két káplánja. A többi gyerekek megfelelő öltözetben egy-egy mesterséget képviseltek. A gyermekpüspök a templomban versbeszedett prédikációt mondott, majd tavaszköszöntő seregével bejárta a várost. Az ünnep egyúttal a diákok tavaszi félévének kezdete is volt, amikor új társakat toboroztak.

„A Calendae Martiae pogány szokásának és a görög tavaszdaloknak közös örökségeként Gergely pápát március elsején tavaszdalokkal köszöntötték... Valószínűleg római példára vált állandó jogává e kórusoknak a rekordálás is, vagyis köszöntő énekek előadása, karban való szereplés nagy ünnepeken, világi alkalmakkor is, sőt később már lakodalmakon és keresztelőkön...” Így lett Gergely pápa a középkori diákok és iskolák egyik legkedveltebb patrónusa. Névünnepe tavaszi félévkezdetnek számított, amelyet a diákok felvonulással, új tanulótársak felkutatásával ünnepeltek meg.

Ez volt a gergelyjárás, gergelyezés: a rekordáció egyik jellegzetes alkalma, amely régi hazánkban is virágzott, tudomásunk szerint a magyarok, németek, erdélyi és szepesi szászok, szlovákok között, de járta a cseheknél is. A hazai játékba részben az Aprószentek napján választott gyermekpüspök középkori hagyományvilága is beleépült.

A Gergely-járás éneke és szövege összetett. Jellegzetes szövegeleme a „Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napja” kezdetű hosszú ének, mely a XVII. század végén megjelent egyházi énekeskönyvben (Zöngedező mennyei kar. Lőcse, 1696) is szerepel. A szövegnek jól ismertek XVIII-XIX. századi változatai. A szokást gyakran a tanítók egyéni leleményei alakították. Az énekhez kapcsolódhatott a szereplők tréfás bemutatkozása, jókívánságmondóka és adománykérés.

Az újkorban az evangélikus iskolák is átvettek a szokást, de több helyen, így Brassóban a későbbi időkben május első napjára került át. Élt a hétfalusi evangélikus csángók körében is. Jellemző, hogy a kétajkú Ipolyszögön magyarul és szlovákul is gergelyeztek. Aszerint, hogy milyen házhoz mentek be.

A hagyomány szívósságára vall, hogy a barokk szerzetes iskolák is számontartották. „A nagykárolyi nemesi konviktus növendékei Gergely napján lovas játékot is produkáltak, s mint Nyitrán, úgy itt is királyt választottak maguknak.” Az károlyi diákok – írja Haller grófné 1730-ban

Károlyi Sándornak – szörnyű pompával recreatioznak. Csütörtökön Szent Gergely napja oktávája alatt 32 lovas, 50 gyalog volt, mind diák, Haller Sándor királyságával lúháton volt. Igen vígan voltak.

A XVIII. század végéről több kéziratos, antikizáló elemekkel átszőtt Gergélyi Versezet maradt ránk. Leginkább gömöri evangélikus iskolamesterek verselményei, amelyek a középkori rekordáló hagyományt a népköltészet, népszokások világába közvetítették.

A téli félév novemberben, a nyári márciusban kezdődött. Gergely napja volt a tanévkezdés időpontja. 1599: a Ratio Studiorum a tanévkezdést őszre tette, de egyes iskolák (pl. Erdélyben) még a XIX. sz. első felében is ragaszkodtak a hagyományos középkori tanévszerkezethez. Mellőzve a gergelyjárás ismert, főleg mátravidéki leírásait, Csököly régi, múltszázadbeli református hagyományvilágát mutatjuk be:

Az iskola akkoriban Gergely napján kezdődött. Az új deákok szülei már előző nap elvitték természetbeli ajándékaikat a mesternek. A nagyobb deákok beszaladozták a falut, hogy az ünnepre minél több és szebb szalagot gyűjtsenek. Szíjjasbocskoraikat kétszer is beitatták marhafaggyúval, hogy minél tetszetősebb legyen.

Gergely napján a nagyobb deákok ünneplőbe öltöztek. Kalapjukon hatalmas művirág-bokréta, kezükben szalagokkal fölékesített mogyorófapálca. Megbeszélt helyen összegyülekezve, elindultak azokhoz a házakhoz, ahol az új deáknak valók laktak. Beköszöntőjük az ősi Szent Gergely-énekből már ritmikus prózává oldódott:

Szent Gergő Urunknak, híres tanítónknak nevenapján
Régi szokás szerint ma megyünk először iskolába.
Hol íratnak szépen, olvastatnak, s úgy tanítanak
Emberséget, bölcs, kegyes tudományt mindenki számára,
Mert nem jó tudatlan felnőni a földi világba.
Ezért készüljetek iskolatársak, mind jöjjetek már!
Jó mesterünk vagyon, kit Isten megáldjon, ki minket vár.
Ha nem adhattok új iskolást az idén házatokból,
Adjatok adományt színes jókedvvel javaitokból.

A szülők a bokrétás toborzókat tojással, süteménnyel, pénzzel ajándékozták meg. Az iskolába érkezve, terített asztal várta őket. A szülők előző nap ehhez adták össze az ételeket. Még citorás is akadt.

Másnap kora reggel jöttek az iskolások. Napos néven emlegetett két gyerek várta őket, majd harangozott a templomi könyörgésre. Ezután megkezdődött a tanítás. Szerda és szombat koledáló nap volt: a tanulók belerakták a magukkal hozott tojást, kukoricacsövet, ezt-azt a tanító kosarába.

Réső Ensel Sándor szokásgyűjteménye 1844-es leírást idéz: „Borsodban s csaknem egész felső Magyarországon a református iskolás gyermekeknél szokásban volt a Gergelyjárás; de már most csak kevés helyen van divatban. Gergelynapkor t. i. az iskolás gyermekek dobbal, zászlóval czifrán s pántlikásan felöltözve, s csaknem minden házba beköszönve, dallás közt bejárták a falut, vagy várost, hogy a még iskolába nem járó gyermekekkel kedvet kapassanak az iskolába járásra, aminthogy ha valamely házba bementek, azt volt első szavok: van-e katona, ki Pallas táborába beáll? Többek közt a kengyelfutó kitünőleg czifrán volt öltözve. Ezen azon joga volt, hogy akármely házba bementek, az ágyra fölheveredhetett, hanem e kiváltság árát gyakran keservesen megfizette; mert az ágyba jó eleve tűt rakván, kengyelfutó uramat jól megszurkálta. A többi Gergelyjárók az asztalt körülállván, egy pár dalt elénekeltek, s ezután leülvén, a házigazda valamivel megkínálta. Ekkor előállt a nyárs és kosárhordó. A nyársat, ahol különös kárt nem tett, a padlásba ütötte. A nyársra szalonnát szúrtak, a kosárba tojást tettek, tehetősebb háznál pénzt is adtak. Ami így begyűlt, az iskolatanítóé lett, de aki rántottával néhányszor megvendégelte a Gergelyjárókat. Volt még a Gergelyjárókkal egy úgynevezett morjó (bajazzo) is, ki képét korommal bekenvén, ruháját szalmával kitömvén egy karikással a kezében, a többi gyermek előtt futkosott és pattogott, s különféle pajzánságot elkövetett. A morjó szájába, amennyire emlékezem, következő vers volt adva:

Miért bámulsz reám, vén vasorrú bába.
Nem láttál még embert angyali formába?
Távozz ez ártatlan seregtől messzire,
Mert másként jót húzok hátad közepire.”
(Réső Ensel 1867: 75–76)

Bálint Sándor a Gergely-járás nyomaira bukkant Szeged környékén Újkígyóson, Csanádapácán, ahol a múlt század hetvenes éveiben még ismerték a szokást. Kálmány Lajos az apácai Gergely-járást le is jegyezte.

A Zala megyei Barabásszegen 1900 körül gyűjtött Gergely-járás leírását, szövegét és dallamát mutatjuk be példaként:

„Már régóta szokásban van e vidéken, hogy az iskolásgyermekek hárman vagy négyenként egy csapatban, szalagokkal és virágokkal feldíszített kalapjukkal mennek házról házra s át a szomszéd községekbe is Gergely-napot köszönteni. Közülük egy a bejelentő ki előre megy és »szerencsés jó napot« kívánva megkérdezi, hogy »Megengedik-e Szent Gergely napját köszönteni?« A háziak beleegyezése után bejönnek mindnyájan és eléneklik együtt az éneket. Rendesen pénzzel, tojással meg sonkával fizetnek. A pénz a fiúkat, a tojás meg egyéb a tanítót illeti.”

1. Szent Gergely doktornak, híres tanitónknak
az ő napján
régi szokás szerint menjünk Isten szerint
Iskolánkba!

2. Lám, a madarak is
hadd szaporodjanak,
majd eljőnek,
a szép kikeletkor
sok szép énekszóval
zengedeznek.

3. Mert ilyetén helyben,
mint gyümölcsös kertben
a fia fák,
nevelkednek ifjak,
gyermekek, jó fiak
Isten által.

4. Ily helyben királyok,
urfiak, császárok
tanittatnak,
a szegény árvák is,
elhagyott fiak is
oktattatnak.

5. Ti is ezenképpen
jertek el nagy szépen
iskolánkba,
hol velünk legyetek
és szép részt vegyetek
tudományban!

6. Nem jó tudatlanul
felnőni parasztul
e világban,
mert így emberségre
nem mehet tisztségre
ez országban.

7. Szüléknek öröme,
mint drága gyöngyszeme
ti kedvesek,
Krisztus mutat példát,
hogy ebben ő magát
keressétek.

8. Krisztus Urunk régen
itt a földön lévén
gyermekkorban,
szereti rendünket,
ülvén doktorok közt
a templomban.

9. Jertek el hát velünk,
mert értetek jöttünk,
jó gyermekek!
Sok áldást úgy vesztek,
Istennél úgy lesztek
ti kedvesek.

10. Ott kell megtanulni
miként kell szolgálni
az Istennek: hittel,
szeretettel, szent,
kegyes élettel
Felségének.

11. Kérünk hát, jó szülék,
hogy jól megértsétek,
amit mondunk,
mert nem azért jöttünk,
hogy itt időt töltsünk
házatoknál.

12. Hogyha nem adhattok
az útra deákot
házatokból,
papirosra valót
adjatok, adományt
javatokból,

13. hogy Isten áldása
és szent áldomása
házatokon
maradjon mindvégig,
világ végeztéig
jószágtokon!

1. FIÚ:
Békességet adjon az Úr e háznépnek,
akiknek lábaik igaz úton lépnek,
közönségesképpen kisdednek, öregnek,
kik az úr utában járni törekednek!
Ezentúl a tavasz újjul virágokkal,
vitézek, kik vagytok ugró paripákkal,
mint árva táborát ti is tanulókkal
méltán kövessetek szép fiaitokkal.
Megleszen immáron Gergely pápa napja,

készülj, gyermek, mindjárt viszlek iskolába,
eleget heverél itthon a kuszkóban,
sokat kandikáltál a kásás fazékba.
Pesta, Peti, Gyurkó, Ádám, Imre, Jankó,
Csuszko, Paszko, Palko, Galaboci, Ferkó!
Ezek mind egyenként táborunkba valók,
elvisszük ezekkel Ruskát, Pannát, Sárát!
Ha ezek nem lesznek, adjatok szalonnát,
szalonnával együtt tojást és az anyját,
görbe garast, márjást, kocrágó Jutkát,
így vesztek Istentől mindenféle áldást.

2. FIÚ
Szerelmes öcséim, kik most el nem jöttök,
mig mi idejövünk, megvirágzik a tök.
Azután pediglen kész lessz a Abcétek,
az Urnak ajánlván mindnyájan bennetek.

MIND (kimenőre a fenti dallamra):
14. Dicséret, dicsőség,
tisztesség adassék
az Istennek,
csendesség, békesség
legyen e háznépnek,
amen, amen!
(MNT II. 103. sz.)

Néhol úgy leegyszerűsödött a szöveg, hogy már csak az adománykérés maradt meg. A Zemplén megyei Pusztafaluban a tanító vezetésével járták végig a falut, pénzt, tojást, egyéb élelmet gyűjtve:

Kérem asszonyomat, adjon vagy két tojást
Kérem a tarkát, tojjon helyébe mást.
A fekete, sárga, fehér és a suta
Tojjanak sokakat minden Gergely napra.
(Petercsák 1978: 95)

Sárkeresztesen ma már csak egy kiszámolóban él a Gergely-járás emléke:

Gyertek gyerekek iskolába,
Ötözzetek papruhába
Inc-pinc Lőrinc
Te vagy odakinn.
(Gelencsér 1981: 193)

A Mura-vidéken, Göntérházán azonban még élő népszokás a Gergely-járás. Felpántlikázott kalappal indulnak a Gergely-járók. A pántlikát a rokon lányoktól kapják. A csoport vezetője fakardot visz, melyre egy darab paprikás füstölt szalonnát tűznek. Kosarat és erszényt is visznek magukkal. A 3–5 tagú csoport 7–8. osztályosokból kerül ki. A népszokás 1895-re nyúlik vissza, mikor bevezették a kötelező népoktatást. A korabeli tanító szervezte meg, hogy népszerűsítse az iskolát. A házaktól gyűjtött tojást a tanítónak vitték, aki rántottával kínálta a Gergely-járókat. Ma már a tanító nem fogadja el az adományokat, így a gyerekek osztják el egymás között a tojást és a pénzt (Penavin 1988 68–70).

Gergely napjához időjárás- és termésjóslás is kapcsolódott. A magyar nyelvterületen jól ismert szólás: „Megrázza még szakállát Gergely”, vagyis előfordul, hogy e napon havazik: „Megrázta szakállát Gergely”. Csépán Gergely hetében vetették a krumplit. Sokfelé alkalmasnak tartották e napot a búza, rozs, hüvelyesek és a palántának való mag földbe tételére. Szlavóniában Gergely és József napja között vetik a lent. Topolyán ezen a napon szórták el a mákot, mert úgy vélték, hogy akkor nem lesz férges.

Gergely a középkorban sokfelé tavaszkezdő, melegváró nap, a Julián naptár szerint a tavaszi napéjegyenlőség időpontja volt. Ez magyarázza az Ipolyi Arnoldtól megörökített honti hagyományt: a gyerekek acélt és tűzkövet tartva kezükben, e szavakkal köszöntek be a házakhoz: acélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek. Az acélt úgy dobták a földre, hogy egy darabig forogjon. Ez nyilván a tavaszba forduló napot akarta jelképezni, idézni.

Károlyi Sándor följegyzései között olvassuk, hogy Gergely napján az erdődi Donát-kápolnában bemutatott misével kezdődött a tavaszi szőlőmunka.

Zalaszentbalázs szőlősgazdái szerint a Gergely napján metszett tőkékről sok bort

szüretelnek. Ekkor metszették a sióagárdiak a szőlejük sarkaiban lévő négy tőkét.

Irodalom:

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium, Március 12.

Magyar Katolikus Lexikon: Gergely-járás

Tátrai Zsuzsanna: Március 12. Gergely napja, In: Magyar Néprajz VII. Folklór 3. (Dömötör Tekla: főszerk.) Budapest, 1990. 138-142.

Ajánlott oldal:

Tátrai Zsuzsanna: Gergely-járás In: Magyar Néprajzi Lexikon II. kötet, (Ortutay Gyula: főszerk.) Budapest, 1979. 283-284.